

*Т. В. Акімова,
асистент кафедри обліку і аудиту,
Національна металургійна академія України*

ОСОБЛИВОСТІ АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті автором досліджується призначення державного контролю у сфері захисту економічної, форми боротьби з монополіями, сутність антимонопольної політики.

The author conducts a setting of state control in the field of economic defense, forms of fight against monopolies, an essence of antimonopoly policy in the article.

Ключові слова: природна монополія, державне регулювання, антимонопольна політика, антимонопольне законодавство.

ВСТУП

Побудова будь-якої правової держави та її гармонійний розвиток залежать від уміння організувати захист її економічних інтересів. Становлення в Україні ринкових відносин зумовлює необхідність реформування законодавства про захист економічної конкуренції, яке в сучасних умовах має бути одним з найголовніших механізмів забезпечення успіху ринкової трансформації в економіці держави та реалізації цілей і завдань сучасної конкурентної політики.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити сутність державної антимонопольної політики України.

РЕЗУЛЬТАТИ

Питання конкурентної політики, тенденції розвитку ринкової економіки досліджували такі зарубіжні вчені, як Д. Барнес, Р. Вернон, В. Кип Вескозі, Дж. Е. Гарінгтон, И. Кірцнер, М. Портер, Д. Шиллінг, А. Чемберлін, зокрема питання економічної теорії — Д. Гамілтон, К. Маккон-

нелл, Е. Маршалл, Д. Рубинфелд, П. Самюелсон, С. Фішер.

В Україні проблеми конкурентних відносин в умовах ринкової трансформації, механізмів державного регулювання в сфері конкурентної політики та державного управління розглядалися в працях багатьох вчених: О. Андрійко, Ю. Бажала, Е. Бакалінської, З. Борисенко, С. Валітова, Г. Губерної, В. Дорофійенка, Ю. Журика, О. Костусева, В. Мамотова, Н. Нижник, О. Олійник, Л. Пашка, О. Поважного, С. Поважного, В. Пілюшенка, Д. Решиткова, В. Савчука, Н. Саніахметової, К. Тотьєва, Н. Яременка та інших.

Згідно зі ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції в підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монополіями положенням на ринку, непропорційне обмеження конкуренції і недобросовісна конкуренція. Види монополій визначаються законом. Вимоги цієї статті Конституції — фундамент, на якому тримається вся система захисту конку-

ренції в Україні. Закріплення в Конституції конкурентних вимог підтверджує важливу роль, яку повинна відігравати державна антимонопольна політика в системі державного регулювання.

Значною перешкодою на шляху розвитку конкуренції є порушення нормативно встановлених правил поведінки у сфері господарювання суб'єктами господарювання, органами державної влади, органами місцевого самоврядування. Протидія таким порушенням і є одним з основних завдань антимонопольних органів України, які згідно з законодавством здійснюють контроль за дотриманням конкурентного законодавства.

На сьогодні в Україні здійснені значні кроки у формуванні правової й інституційної бази державного регулювання економічної конкуренції.

Створення і розвиток конкурентного середовища — невід'ємна складова ринкової економіки. Як відзначав Л. Ерхард, конкуренція є "найбільш ефективним засобом для досягнення добробуту". Вона одна, за його словами, "дає можливість усім людям користуватися господарським прогресом, особливо в ролі споживачів. Вона ж знищує всі привілеї, що не є безпосереднім результатом підвищення продуктивності праці".

Держава постійно турбується про зміцнення гарантій вільної конкуренції. Головним напрямом такого зміцнення є державний контроль антимонопольних органів у сфері економічної конкуренції, що проводиться ними в цій сфері суспільних відносин. Такий контроль пов'язаний з реалізацією державою правових гарантій конкуренції, закріплених у Конституції, конкурентному законодавстві, він складає одну з обов'язкових умов формування і розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки, свободи конкуренції на товарних ринках.

Поняття "конкуренція" походить від пізньолатинського слова "conkurentia" (стикатися) і тісно пов'язане з поняттями "ринок" і "товарне виробництво". Відносини конкуренції виникли одночасно з ринковими відносинами, проте перші теоретичні положення конкурентної боротьби були сформульовані тільки в середині XVIII століття.

Основи теорії конкуренції заклад англійський економіст Адам Сміт. Він визначив поняття "конкуренція" як суперництво й ототожнив її з "невидимою рукою", яка нібито смикає за ниточки підприємців, зму-

шуючи їх діяти відповідно до плану розвитку економіки. А. Сміт вважав конкуренцію чинником, який регулює суспільні й приватні інтереси та безжально витісняє з ринку фірми, які виготовляють неякісну й непотрібну ринку продукцію [1, с. 56]. Таким чином, дія механізму конкуренції змушує всіх учасників ринкового господарства не зупинятися на досягнутому, а перебувати в постійному пошуку нових можливостей. Конкуренція діє як примусова сила, змушуючи підприємців боротися за збільшення прибутку шляхом пошуку нових форм і методів виробництва, використання новітньої технології, нових способів організації й управління.

Державний контроль у сфері захисту економічної конкуренції покликаний охопити всю нормативно-правову основу у сфері конкуренції й обмеження монополістичної діяльності. А тому, перш за все, необхідно чітко окреслити поняття й ознаки такого контролю.

Державний контроль є важливим видом діяльності, здійснюється уповноваженими державними органами, посадовими особами і спрямований на забезпечення законності та дисципліни. Суть державного контролю полягає в спостереженні й перевірці суспільної системи та всіх її елементів відповідно до певних напрямів, а також у попередженні й виправленні можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають такому розвитку.

Історія розвитку монополій є водночас і історією боротьби з ними. Негативні результати монополізації виявилися відразу, і це особливо відчули широкі верстви населення. Намагання великих об'єднань цілком захопити ринки викликало невдоволення дрібних, середніх підприємців та широкої громадськості. Навколо монополій формується негативна громадська думка, яка вимагає державного захисту споживачів від свавілля монополістів, обмеження діяльності останніх. Такі настрої населення набули особливого розмаху у США, Канаді та Австралії, де процеси монополізації проходили найбільш швидко, а їх негативні наслідки були різкими. Саме тому в цих, а потім і в інших країнах були прийняті законодавчі акти, які поставили певні перешкоди монополістичному захопленню ринків.

У Сполучених Штатах першим законодавчим актом, спрямованим проти монополізації економіки, був "Антитрестівський акт Шермана" (1890 р.). За ним оголошувалося незаконним створювати монополії або

вступати в змову для обмеження конкуренції. Цей закон з доповненнями 1914, 1936, 1950 рр. діє і дотепер. Саме він, як вважається, заклав основи світової антимонопольної кампанії. Цим самим законом заборонялися трести і картелі. Щоб обійти його, монополії створювали холдинг-компанії, здійснювали повне злиття корпорацій, за якого ліквідовувалась виробнича і права самостійності компаній, що поглиналися, а картельні угоди замінювалися негласними "джентльменськими" угодами або так званим лідерством у цінах. Порухення Акта Шермана каралися як кримінальні злочини. Індивідуальні порушники каралися штрафом до 250 тис. дол. і тюремним ув'язненням до 3 років за кожне порушення. Корпорації могли бути оштрафовані на 1 млн дол. за кожне порушення [1, с. 233].

Пізніше був прийнятий Закон Клейтона (1914), який заборонив угоди про обмеження кола контрагентів, купівлю або поглинання фірм, що можуть призвести до монопольного становища. Потім був "Акт про Федеральну торговельну комісію" (1914), що був прийнятий, щоб привести в дію попередні антитрестівські закони і наглядати за їх виконанням. Протягом 20-х років антитрестівська діяльність дещо послабилася, проте з початком депресії 30-х років суспільство перестало хвилювати питання підвищення цін. Від підприємців, особливо дрібних, почали надходити до законодавчих органів вимоги стримування цін від падіння, а не підвищення. Проте пізніше процес державного регулювання монополій продовжився і прийнятий "Закон Селлера-Кефопера" (1950) доповнив попередні положення про недопущення злиття фірм шляхом придбання активів.

В європейських країнах, а також у Японії антимонопольний процес відбувався пізніше, ніж в Сполучених Штатах. Це пояснюється тим, що протягом багатьох років у цих державах не існувало певної думки про законність монополістичних об'єднань. Так, перші закони проти монополій в Європі були прийняті лише в 30-х роках ХХ ст. (Бельгія і Голандія — у 1935 р., Данія — у 1937, Великобританія — у 1948, ФРН — у 1957, Франція — у 1963) [3, с. 5].

У країнах Східної Європи такі законодавчі акти взагалі з'являються лише наприкінці 80-х років. Антимонопольне законодавство країн Західної Європи є ліберальнішим, ніж у США. Воно не поширюється на

націоналізовані підприємства, сільське господарство, рибальство, лісове господарство, видобуток вугілля, зв'язок, страхування тощо. Є винятки, що стосуються деяких типів міжфірмових угод, таких як угоди між малими й середніми компаніями, експортні угоди, угоди, пов'язані з раціоналізацією.

Конкуренція та антимонопольна практика регулюються сьогодні і на міждержавному рівні. Так статті 85 і 86 Римського договору, що вважається початком ЄЕС, теж містять заборони монополістичних угод та створення монополій. Вони є також об'єктом міжурядових договорів, регулюються документами Комісії ООН з питань промисловості і торгівлі та ін.

Антимонопольна політика не має на меті ліквідацію чи заборону крупних монопольних утворень, бо у суспільстві давно склалося розуміння того, що монополія як один із основних факторів зростання прибутку не може бути "приборкана". Тому основне завдання полягає у тому, щоб поставити її під державний контроль, усунути можливість зловживань монопольним становищем.

Можна назвати такі дві основні форми боротьби з монополіями: 1) попередження створення монополій; 2) перешкоджання використанню монопольної влади. Законодавство країн Заходу діє здебільшого за допомогою першої форми. Це відбувається тому, що, на думку провідних спеціалістів у цій області, значно легшим є не допустити виникнення монополії, аніж потім боротися з уже існуючою. Такими попереджувальними заходами є заборона об'єднань, а також змов, які ведуть до обмеження виробництва й торгівлі; тобто йдеться про заборону створення монополій будь-якого відомого виду. Також існує заборона на придбання акцій та інших активів конкуруючих підприємств, якщо це веде до монополізації галузі та послаблює конкурентну боротьбу. Наприклад, у Японії з таких міркувань були заборонені холдингові компанії [4, с. 23].

У світовій економічній практиці розрізняють три основні типи злиття підприємств: горизонтальне, вертикальне та диверсифікаційне. Перший тип має місце, коли об'єднуються фірми-представники однієї галузі, які випускають тотожну продукцію або надають альтернативні послуги. Тому саме цей тип злиття найбільше переслідується законодавчими актами. Інші два — вертикальний (об'єднання двох фірм, пов'язаних вироб-

ничую чи технологічною залежністю) та диверсифікація (об'єднання фірм-виробників різнопланових продуктів чи послуг) контролюються менше і відношення до них більш ліберальне, бо вони не створюють можливості монополізації окремих ринків.

Поруч із заходами, спрямованими на недопущення утворення монополій на ринках, існують також такі, які покликані боротися з уже існуючими фірмами, що можуть вважатися монополістами. Проти них застосовується високе оподаткування монополістичних прибутків, контроль за цінами на продукти виробництва монополістичних утворень, переведення монополій у державну власність, адміністративне покарання за порушення антимонопольного законодавства, здійснення демонополізації, розукрупнення монополій.

Разом з тим, специфіка економіки України полягає в тому, що ще в період її входження в народногосподарську систему СРСР вона відрізнялася одним з найвищих рівнів концентрації та централізації виробництва, його монополізації. Сьогодні надмірний рівень монополізації не тільки зберігся, але деякою мірою навіть збільшився, оскільки держава протягом останніх років, послабивши контроль над виробником, своєчасно не впровадила механізм його обмеження шляхом створення і підтримки конкуренції.

Про масштаби монополізму в нашій країні поки що доводиться говорити, оперуючи наближеними цифрами. За твердженням голови Антимонопольного комітету України, в 1993 році в Україні було близько 540 підприємств-монополістів, доля яких на загальнодержавних ринках відповідних товарів перевищує 35%, а в подальші роки значних змін не відбулося.

Україна є монополістом в СНД з видобутку та збагачення титанової сировини, а також монополістично виробляє такі рідкісноземельні метали, як цирконій, гафній, ніобій, понад 80% трихлорсилану — сировини для виробництва напівпровідникового кремнію, близько 70% монокристалічного кремнію. Найбільш змонополізованими в Україні є ринки машинобудування — 97,7%, медичної промисловості — 75,7%, хімічної та нафтохімічної промисловості — 68,9%, металургії — 44,9%. На початок 2004 року нараховувалось понад 400 підприємств, котрі займали монополістичне становище на 460 регіональних ринках. Занадто монополізовані також посередницькі структури в аг-

ропромисловому комплексі [2, с. 131].

Антимонопольне законодавство в Україні визначає правові основи обмеження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за його дотриманням. Законами України "Про захист економічної конкуренції", "Про захист від недобросовісної конкуренції" караються всі дії підприємця, які спрямовані на створення перешкод доступу на ринок іншим та на встановлення дискримінаційних цін на свої товари. Закони спрямовані на здійснення демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки підприємців, які сприяють розвитку конкуренції.

Отже, як бачимо, світові монополістичні процеси змусили державу посилити регулюючі засади в економіці. Спеціальна антимонопольна політика та антимонопольне законодавство дали змогу поставити під контроль процеси монополізації, зберегти і посилити конкуренцію.

Антимонопольна політика є системою законів, з одного боку, що забороняють певні види здійснення підприємницької діяльності, які стримують конкуренцію (наприклад, змова з метою фіксації цін), з іншого — системою законів, що обмежують діяльність таких існуючих ринкових структур, як монополії і олігополії, які явно можуть стримувати торгівлю і зловживати своєю ринковою владою.

Причиною появи антимонопольних законів у сучасному вигляді стала теорія (правильна або неправильна) і не реальні факти монополізації, а боротьба окремих груп з інтенсивною конкуренцією.

ВИСНОВКИ

Поглиблення економічних перетворень і активізація інтеграційних процесів загострює питання щодо державної антимонопольної політики, що стосується захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції, зловживань монополістичним становищем на ринку, антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання та антиконкурентних дій органів державної влади і органів місцевого самоврядування та відповідно потребує удосконалення механізму здійснення державного контролю в сфері захисту економічної конкуренції та забез-

печення захисту конкурентних відносин в Україні.

Антимонопольне законодавство в Україні визначає правові основи обмеження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за його дотриманням. Законами України України "Про захист від недобросовісної конкуренції" та "Про захист економічної конкуренції" караються всі дії підприємця, які спрямовані на створення перешкод доступу на ринок іншим та на встановлення дискримінаційних цін на свої товари. Закони спрямовані на здійснення демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки підприємців, які сприяють розвитку конкуренції.

Світові монополістичні процеси змусили державу посилити регулюючі засади в економіці. Спеціальна антимонопольна політика та антимонопольне законодавство дали змогу поставити під контроль процеси монополізації, зберегти і посилити конкуренцію.

Антимонопольна політика є системою законів, з одного боку, що забороняють певні види здійснення підприємницької діяльності, які стримують конкуренцію (наприклад, змова з метою фіксації цін), з іншого — системою законів, що обмежують діяльність таких існуючих ринкових структур, як монополії і олігополії, які явно можуть стримувати торгівлю і зловживати своєю ринковою владою.

Література:

1. Антимонопольна діяльність: підручник / В.Д. Лагутін, Л.С. Головка, Ю.І. Кречул та ін.; за ред. проф. В.Д. Лагутіна. — К.: КНТЕУ, 2005. — 580 с.
2. Журик Ю.В. Отримання доказів та здійснення доказування у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції / Ю.В. Журик // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2004. — № 1—2 (9—10). — С. 130—138.
3. Мельниченко О. Про деякі питання розвитку галузі конкурентного права / О. Мельниченко // Вісник комерційного права. — 2001. — № 3. — С. 4—6.
4. Чернелєвська О.Л. Конкурентне законодавство України: формування, зміст та розвиток: монографія. — К., 2006. — 216 с.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2010 р.